

ETNOCRIMINOLOGISCH ONDERZOEK BETREFFENDE BEMIDDELING IN ZOGENAAMD TRADITIONELE SAMENLEVINGEN IN AFRIKA: HET VOORBEELD VAN DE NUER EN VAN DE WÊ

Veerle VAN GIJSEGEM*

Inleiding

De conflictoplossing in zogenaamd traditionele samenlevingen vormt een inspiratiebron voor criminologen die aandacht besteden aan *restorative justice*. *Restorative justice* beschouw ik als een strafrechtelijk model waarin een belangrijke plaats wordt toegekend aan het slachtoffer van het misdrijf en waarbij tegelijkertijd, in de mate van het mogelijke, een uitsluiting van de dader uit de gemeenschap wordt vermeden. Momenteel is dader-slachtofferbemiddeling de dominante verschijningsvorm van *restorative justice* in het Westen.

Nadat eerst summier het nut van etnocriminologisch onderzoek is aangekaart, zullen in deze bijdrage de conflictoplossingen bij de Nuer (onderzoek van Evans-Pritchard in Soedan in de jaren dertig) en bij de Wê (recent eigen onderzoek in de Ivoorkust) kort worden beschreven. Aangezien bemiddeling een belangrijke plaats blijkt in te nemen in hun autochtone (straf)rechtssystemen, worden een aantal karakteristieken van de bemiddeling bij de Nuer en de Wê aangehaald, waarna een bondige vergelijking wordt gemaakt tussen deze bemiddelingen en de Westerse praktijken.

Etnocriminologisch onderzoek betreffende bemiddeling in zogenaamd traditionele samenlevingen in Afrika

1. HET NUT VAN ETNOCRIMINOLOGISCH ONDERZOEK IN AFRIKA

Etnocriminologisch onderzoek bestudeert de wijze waarop etnische groepen hun leefwereld ordenen met betrekking tot criminologische fenomenen. Deze invalshoek is relevant zowel voor de Westerse als voor de Afrikaanse strafrechtsbedeling.

Etnocriminologisch onderzoek, onder andere in Afrika, kan Westerse criminologen aanzetten tot verdere reflectie betreffende *restorative justice*, onder andere op het vlak van de personen die als bemiddelaar kunnen fungeren, van de misdrijven en delinquenten die voor bemiddeling in aanmerking komen, van de tijd die een bemiddeling vergt en van de omvang van de via bemiddeling bekomen schadevergoeding. Hierbij dient benadrukt dat etnocriminologisch onderzoek geen kant en klare oplossingen kan aanreiken voor de Westerse strafrechtsbedeling. Geen enkel systeem kan immers eenvoudigweg uit één cultuur naar

* Assistentie criminologie aan de VUB.

een andere worden overgeplaatst (zie o.a. MERRY, 1987; zie ook ROULAND, 1988, 454-456). Daarentegen nodigt dit onderzoek ongetwijfeld uit tot nieuwe denk-pistes en kritische evaluatie van bestaande al dan niet herstelrechtelijke praktij-ken. Het kan eveneens bijdragen tot het zoeken naar mogelijkheden tot toena-dering tussen de Westerse justitie en de allochtone gemeenschappen die eronder ressorteren.

Daarnaast lijkt etnocriminologisch onderzoek ook nuttig voor Afrika zelf. Daar is de afstand tussen de burger en de staat, met inbegrip van justitie, im-mers doorgaans nog groter dan in het Westen. Deze kloof wordt onder andere veroorzaakt door een uitgesproken rechtspluralisme te wijten aan de co-existen-tie van verschillende autochtone rechtssystemen, de receptie van islamrecht en de oplegging van Europese rechtssystemen tijdens de koloniale periode. Zowel de Fransen, met hun systeem van *direct rule*, als de Engelsen, met hun *indirect rule*, hebben in sterke mate het gebruik van de autochtone rechtssystemen wil-len beperken, vooral op het vlak van het strafrecht. Na de onafhankelijkheid is in de meeste Afrikaanse staten het ingevoerde Europese recht bewaard als offi-cieel rechtsstelsel, ook al verschilt het in sterke mate van de autochtone rechts-systemen. De leiders van deze staten streven vaak op basis van het Europese recht, een juridische eenmaking na, onder andere omdat zij een eenvormig rechtssysteem als een element van nationale eenheid beschouwen. Zij trachten bijgevolg het rechtspluralisme uit te schakelen meestal zonder het standpunt van de bevolking betreffende de (straf)rechtsbedeling te bevragen. De officiële rechtsregels blijken echter niet of amper gekend te zijn door de meerderheid (80 tot 90 % van de bevolking volgens DAVID, 1971, 596) van de burgers. Vooral de dorpsbewoners blijven verder leven zoals hun voorvaderen hebben geleefd, dus volgens de regels van hun autochtone rechtssystemen, al dan niet beïnvloed door het islamrecht. Het rechtspluralisme is bijgevolg nog steeds uitgesproken en er bestaat een enorme kloof tussen de officiële justitie en de meerderheid van de rechtsonderhorigen (zie o.a. DAVID, 1964, herdruk 1971; GILLISSEN en VANDER-LINDEN, 1969; GORLÉ e.a., 1991; GRIFFITHS, 1987, 203-218; REYNTJENS, 1994-1995, 12-28). Etnocriminologisch onderzoek kan er mijns inziens toe bijdragen deze kloof trachten te verkleinen door bijvoorbeeld het stimuleren van de inte-gratie van herstelrechtelijke principes uit de autochtone (straf)rechtssystemen in de Afrikaanse officiële strafrechtsbedeling. De officiële Afrikaanse strafrechts-systemen zijn immers doorgaans een kopie van het strafrecht *sensu lato* uit de jaren zestig in de voormalige koloniale mogendheden en zijn bijgevolg, in ten-gestelling tot de autochtone (straf)rechtssystemen, niet herstelgericht.

2. DE CONFLICTOPLOSSING KRACHTENS HET AUTOCHTONE STRAFRECHTSSYSTEEM VAN TWEE ZOGENAAMD TRADITIONELE, AFRIKAANSE SAMENLEVINGEN: DE NUER EN DE WÊ

In het kader van deze bijdrage beperk ik mij tot twee Afrikaanse volkeren. In beide gevallen betreft het zogenaamd acefale samenlevingen aangezien zij geen centraal gezag kennen (BRILLON, 1980, 32). Ik heb geopteerd voor dit type van samenlevingen omdat vreedzame conflictoplossing er hoofdzakelijk via onder-handeling en bemiddeling wordt nagestreefd (zie LE ROY in ROULAND, 1988, 310-312).

Eerst komen de Nuer, wonende in Zuid-Soedan, op basis van de publicaties van EVANS-PRITCHARD (zie *infra*) aan bod. Deze onderzoeker heeft in 1931 een ceremonie kunnen bijwonen met betrekking tot de vreedzame oplossing van een levensdelict. Hij beschrijft deze gebeurtenis uiterst gedetailleerd. Slechts weinig andere afrikanisten hebben een dergelijke kans gekregen. Vanaf de jaren dertig zijn rituelen betreffende levensdelicten of oorlog immers, onder invloed van de koloniale mogendheden, hetzij in onbruik geraakt, hetzij deel gaan uitmaken van clandestiene activiteiten (CARTRY, 1996, 251-253). Vervolgens bespreek ik de Wê, wonende in het Westen van de Ivoorkust, waar het veldwerk in het kader van mijn doctoraat wordt uitgevoerd.

2.1. De Nuer

De Nuer zijn tussen 1930 en 1936 bestudeerd door E.E. EVANS-PRITCHARD (1940, 1951 en 1956; zie ook EVANS-PRITCHARD in FORTES en EVANS-PRITCHARD (eds.), 1963, 272-296; MERRY, 1987, 267-268), kort na de Engelse kolonisatie.

Het betreft een nomadisch herdersvolk woonachtig in het zuiden van Soedan. De Nuer zijn verdeeld in “stammen”.¹ Een “stam” wordt territoriaal samengesteld uit primaire secties, die zijn onderverdeeld in secundaire secties, die op hun beurt worden opgesplitst in tertiaire secties. Deze laatste omvatten verschillende dorpen.

De eenheid van de “stam” wordt bij de Nuer bewaard via hun verwantschapssysteem. In elke “stam” bestaat een dominante clan. Elke clan is onderverdeeld in verwantschapsgroepen die op hun beurt verder worden opgesplitst (*maximal lineages*, *major lineages*, *minor lineages* en *minimal lineages*). Afhankelijk van het niveau van de onderverdeling dat de Nuer in een bepaalde situatie van belang achten, wordt een individu voor die welbepaalde situatie in de desbetreffende onderverdeling van de verwantschapsgroepen ondergebracht.

De “stam” is volgens Evans-Pritchard (in FORTES en EVANS-PRITCHARD, 1963, 278) “*the largest community which considers that disputes between its members should be settled by arbitration² and that it ought to combine against other communities of the same kind and against foreigners*”. Dit betekent dat het tussen verschillende “stammen” onmogelijk is om de partijen die betrokken zijn in het conflict samen te brengen en er bijgevolg geen schadevergoeding voorgesteld of gevraagd wordt. De naaste mannelijke verwanten van het slachtoffer dienen wraak te nemen, bijvoorbeeld door bij een levensdelict de dader of één van zijn verwanten te doden.

1. Het begrip “stam” is thans in de antropologische literatuur in onbruik geraakt en vervangen door volk of etnie. “Stam” wordt hier toch gehanteerd omwille van de specifieke betekenis die EVANS-PRITCHARD er bij de Nuer aan heeft gegeven (zie *infra*).

2. EVANS-PRITCHARD gebruikt de term “arbitrage”, maar mijns inziens (zie ook ROULAND, 1988, 309) betreft het eerder bemiddeling gelet op het feit dat de chef met het luipaardvel de partijen helpt om een vreedzame oplossing voor het conflict te zoeken en niet de bevoegdheid heeft gekregen om zelf de oplossing van het conflict uit te werken (zie *infra*). EVANS-PRITCHARD (in FORTES en EVANS-PRITCHARD (eds.), 1963, 273) wijst er trouwens zelf op dat “(t)he leopard-skin chief does not rule and judge, but acts as mediator through whom communities desirous of ending open hostility can conclude an active state of feud.”

Wanneer een man echter iemand van dezelfde “stam” doodt, bestaat de mogelijkheid om een wraakactie te vermijden door vee te betalen aan de verwanten van het slachtoffer. In dit geval moet de dader zich onmiddellijk wenden tot de chef met het luipaardvel, die vervolgens als bemiddelaar zal optreden. De term “chef” is echter misleidend aangezien het een persoon betreft die enkel rituele macht bezit, gebaseerd op zijn mystieke relatie met de grond, waardoor hij de macht heeft om te vervloeken of te zegenen. Soms wordt hij bijgevolg ook priester met het luipaardvel genoemd. De chefs met het luipaardvel behoren slechts tot welbepaalde verwantschapsgroepen, die meestal geen deel uitmaken van de dominante clan van hun “stam”. Zij onderscheiden zich van de rest van de Nuer door het dragen van een luipaardvel over hun schouders.

De chef met het luipaardvel snijdt de arm van de dader open zodat er bloed vloeit. Vooraleer deze handeling is uitgevoerd, mag de dader eten noch drinken. Wanneer hij wraak vreest vanwege de verwanten van het slachtoffer, blijft de dader bij deze chef aangezien de woning van deze laatste als vrijplaats geldt. De verwanten van de dader wensen eveneens zo snel mogelijk een bemiddelaar in te schakelen aangezien zij geloven dat zij zullen sterven, mochten zij met verwanten van het slachtoffer eten of drinken.

In de loop van de maanden die volgen op het levensdelict tracht de chef met het luipaardvel te achterhalen welke schadevergoeding de verwanten van de dader kunnen betalen. Hij probeert eveneens de verwanten van het slachtoffer te overhalen om deze schadevergoeding te aanvaarden. Desgevallend kan hij ermee dreigen de verwanten van het slachtoffer te vervloeken wanneer zij een redelijk aanbod van de tegenpartij afwijzen, maar hij kan hen er niet van weerhouden om geweld te gebruiken indien de onderhandelingen mislukken.

De chef met het luipaardvel brengt, in het geval van een succesvolle bemiddeling, het vee (40 tot 50 stuks in geval van een levensdelict) naar de verblijfplaats van het slachtoffer en vervult daar een aantal zuiverings- en herstelrituelen.

Wanneer een Nuer een persoon van dezelfde stam verwondt, kan de verwantschapsgroep van de dader op een wraakactie vanwege het slachtoffer en zijn verwanten anticiperen door snel na de feiten gezanten naar de verwantschapsgroep van de gewonde te sturen. De chef met het luipaardvel komt opnieuw tussen als bemiddelaar.

Bij betwistingen betreffende eigendom van vee, overspel, weiderechten, rechten op waterplaatsen, schade door het vee berokkend aan gewassen en leningen zonder toestemming kan de chef met het luipaardvel eveneens optreden als bemiddelaar.

Er dient op gewezen dat bij alle bemiddelingen de ouderen van de in het conflict betrokken verwantschapsgroepen eveneens tussenkomen. Vreedzame conflictoplossing bij de Nuer is dus niet eenvoudig. Hoe groter de plaatselijke gemeenschap wordt, hoe moeilijker het is om wraakacties te voorkomen. De Nuer opteren voor bemiddeling wanneer er veelvuldige sociale contacten bestaan tussen de verwantschapsgroepen van dader en slachtoffer. Dit is het geval wanneer dader en slachtoffer naaste verwanten zijn, zij in elkaars nabijheid wonen of wanneer er huwelijken tussen beide groepen zijn aangegaan. In deze gevallen wordt vrij snel overgegaan tot betaling van een vaak beperkte schadevergoeding. De diverse contacten tussen voormelde groepen zouden immers problematisch

worden, mocht het conflict niet spoedig zijn opgelost, gelet op het constante gevaar voor een wraakactie.

Over de actuele levenswijze en conflictoplossingen bij de Nuer is weinig geweten, aangezien de regio die door hen wordt bewoond sedert jaren door burgeroorlogen wordt geteisterd.

2.2. *De Wê*

De Wê zijn bestudeerd door VIARD (1934), VANDENHOUTE (1948), GIRARD (1967) en SCHWARTZ (1968 en 1971). Zij zijn thans landbouwers, woonachtig in de bosrijke, bergachtige streek in het westen van de Ivoorkust. De Wê vormen, net zoals de andere etnieën die behoren tot de groep van de Krou, zogenaamd acefale samenlevingen, waarin verwantschapsbanden het sociale, politieke en religieuze leven bepalen. Ten onrechte worden de Wê sinds de Franse kolonisatie opgesplitst in Wobé en Guéré. Zij vormen een exogame, patrilineaire, patrilokale en polygynische samenleving. Dit houdt in dat geen huwelijken worden gesloten binnen één verwantschapsgroep. Zonen blijven met hun echtgenote(s) wonen in het dorp van hun (groot)vader, terwijl gehuwde dochters verblijven in dat van hun echtgenoot. De kinderen van gehuwde vrouwen behoren tot de verwantschapsgroep van de echtgenoot van hun moeder.

Traditioneel bestaat een dorp uit een verwantschapsgroep of clan, hierna familie genoemd. Tijdens de koloniale periode (vanaf ongeveer 1912) wordt de bevolking echter gedwongen om te verhuizen omwille van administratieve, politieke en economische redenen, wat leidt tot het ontstaan van dorpen waarin verschillende families naast elkaar leven. Elke familie woont wel in een specifieke wijk van het dorp. Verschillende dorpen zijn verenigd in groepen, gebaseerd op de oorlogsgroeperingen die bestonden voor de kolonisatie. Deze oorlogsgroeperingen konden destijds desgevallend samenwerken in oorlogskonfederaties. De Fransen hebben een administratieve indeling in kantons doorgevoerd. Na de onafhankelijkheid van Ivoorkust (7 augustus 1960) wordt het kanton Tao de sous-préfecture Kouibly.

Onderstaande gegevens betreffende de conflictoplossing bij de Wê zijn gebaseerd op eigen empirisch onderzoek verricht in het kader van de voorbereiding van een doctoraat met als onderwerp "Etnocriminologisch onderzoek naar de houding van inwoners van de Ivoorkust ten opzichte van herstelrecht". Het veldwerk bij de Wê heeft hoofdzakelijk plaatsgevonden in 1999. Ik heb gedurende drie maanden gewoond in het westen van de sous-préfecture Kouibly, bij de groep Nidrou die bestaat uit zeven dorpen, met als standplaats het dorp Trokpadrou. Het empirisch onderzoek is vervolgens gedurende vier maanden verder gezet in het oosten van dezelfde sous-préfecture, bij de groep Gbéan die uit vijftien dorpen bestaat, met als standplaats het dorp Batiéibly. Naast participerende observaties zijn fictieve gevallen betreffende levensdelicten, slagen en verwondingen, diefstal en misbruik van vertrouwen, voorgelegd aan de chef van de groep Nidrou, de chefs van alle dorpen van de groepen Nidrou en Gbéan en een aantal familiechefs in Trokpadrou en Batiéibly.

Alvorens het autochtone strafrechtssysteem van de Wê te bespreken, dient opgemerkt dat zij thans in principe, net zoals alle andere inwoners van Ivoorkust, op het officiële strafrechtssysteem een beroep dienen te doen. In de prak-

tijk richten de Wê woonachtig in ruraal gebied zich, omwille van culturele en structurele redenen, echter zelden tot de officiële justitie. Zij hanteren het moderne strafrechtssysteem eerder als een bedreiging ten opzichte van diegenen die onwillig zijn om mee te werken in hun autochtone rechtssysteem. De Wê zijn er immers van overtuigd dat wanneer zij klacht neerleggen bij de rijkswacht, dit zeker aanleiding zal geven tot een rechtszaak, waarbij zij er vervolgens van uitgaan dat de rechter een gevangenisstraf zal uitspreken. Volgens de Wê bestaat er dus, ten onrechte, een continuüm gaande van een klacht bij de rijkswacht, over een beoordeling door de strafrechter, naar een veroordeling tot een gevangenisstraf.

In het autochtone (straf)rechtssysteem van de Wê kunnen verschillende niveaus van conflictoplossing worden onderscheiden, rekening houdend met de ernst van de feiten, de onderlinge relatie tussen de bij het conflict betrokken partijen en hun tevredenheid over de via bemiddeling gevonden oplossing.

Bij niet-gewelddadige conflictoplossingen kunnen de familie-, dorps-, groeps- en kantonchefs als bemiddelaars optreden. Alle chefs worden bij de Wê gekozen door de leden van de groep waarvan zij het leiderschap zullen waarnemen, in principe via het systeem van de consensus. Bij de keuze van een chef wordt rekening gehouden met kwaliteiten zoals zijn leeftijd, persoonlijkheid, vrijgevigheid, intelligentie en kennis van conflictoplossingen.

Wanneer dader en slachtoffer van een misdrijf tot dezelfde familie behoren, wordt doorgaans een beroep gedaan op de familiechef om het conflict op te lossen. Vaak beperkt de conflictoplossing zich tot het aanbieden van excuses aan het slachtoffer en vindt er geen effectieve betaling van een schadevergoeding plaats.

Wanneer dader en slachtoffer tot verschillende families uit hetzelfde dorp behoren, wordt in principe een beroep gedaan op de dorpschef als bemiddelaar. Deze bemiddeling geeft doorgaans aanleiding tot het aanbieden van verontschuldiging door de dader en de betaling van een schadevergoeding bepaald door het slachtoffer en/of zijn familie.

Wanneer dader en slachtoffer tot verschillende dorpen en dus ook verschillende families behoren, kan de werking van het autochtone (straf)rechtssysteem van de Wê het duidelijkste worden geschetst.

In dit geval lijkt, zeker bij levensdelicten, de eerste reflex van de Wê een gewelddadige conflictoplossing te zijn. Teneinde wraak te vermijden, zal de familie van de dader zo snel mogelijk specifieke neven als eerste bemiddelaars naar de familie van het slachtoffer sturen. Deze neven zijn zonen van vrouwen die afkomstig zijn uit de familie van het slachtoffer en gehuwd zijn met een man die behoort tot de familie van de dader. De neven delen aan de familie van hun moeder mee dat hun vaderlijke familie het gerezen conflict vreedzaam wil oplossen. Symbolen voor hun goede bedoelingen zijn palmtakken, een bepaalde soort zwam en ook steeds een witte kip die aan de familie van het slachtoffer wordt aangeboden. Aangezien de familie van het slachtoffer de zonen van haar dochters herkent, lopen deze specifieke neven weinig gevaar door de familie van hun moeder ernstig te worden verwond of gedood. Nadat de familie van het slachtoffer met het principe van een geweldloze conflictoplossing akkoord is gegaan, kan de eigenlijke bemiddeling aanvangen. De belangrijkste bemiddelaars

zijn dan de dorpschefs van de in het conflict betrokken dorpen, maar de familie-, groeps- of eventueel kantonchefs kunnen eveneens tussenkomen.

Tijdens de bemiddeling die in het openbaar plaatsvindt, komen zowel dader als slachtoffer (of zijn nabestaanden) aan het woord. Hun mannelijke en vrouwelijke verwanten evenals om het even welke andere inwoner van de dorpen kunnen eveneens hun visie op het gebeurde weergeven. Niet zelden worden de geschiedenissen van beide families *in extenso* aangehaald evenals hun onderlinge relaties. De bemiddelingen bij de Wê duren steeds uren, vaak dagen, soms weken of maanden.

De bemiddeling slaagt wanneer zij aanleiding geeft tot excuses vanwege de dader en het betalen van een schadevergoeding bepaald door het slachtoffer en/of zijn familie. Die schadevergoeding bestaat bij de Wê doorgaans uit kippen, geiten, schapen en stoffen, zij het dat thans de betaling van geldsommen vaak wordt gevraagd. Wanneer de dader en zijn familie over onvoldoende middelen beschikken om de overeengekomen schadevergoeding te betalen, wordt soms de arbeid van een persoon uit de familie van de dader ter beschikking gesteld van het slachtoffer of zijn familie, of wordt de opbrengst van de nog niet-geogste koffie of cacao als betaling aangeboden. De onderlinge relaties tussen de families en dorpen zorgen er doorgaans voor dat de schadevergoedingen binnen bepaalde perken blijven, ook al bestaan er geen tarieven. Het slachtoffer en zijn familie zijn er zich immers van bewust dat het vragen van een overdreven schadevergoeding ofwel zal leiden tot het afspringen van de onderhandelingen, ofwel bij een (lange tijd) later gerezen conflict waarbij de dader- en slachtofferrollen omgekeerd zijn, zal worden teruggeëist. Na een geslaagde bemiddeling wordt tijdens een ritueel water op de grond gegoten als symbool dat het conflict is beëindigd.

Belangrijk in het autochtone systeem van de Wê is dat geen enkele chef alleen tussenkomt bij een conflictoplossing. Een dorpschef wordt bijvoorbeeld bijgestaan door notabelen die de verschillende families uit het dorp vertegenwoordigen.

Indien een persoon ontevreden is met de oplossing van het conflict door bijvoorbeeld de familiechef, kan hij zich richten tot de dorps-, groeps- of kantonchef teneinde een oplossing voor het conflict te helpen zoeken. Dit komt echter zelden voor.

In delicate of ernstige zaken zal daarenboven bijvoorbeeld de familiechef reeds overleg plegen met de dorpschef, zodanig dat deze laatste een gelijkaardige oplossing als de familiechef zal nastreven, mocht zijn tussenkomst desgevallend later worden gevraagd. De familiechef kan bij dergelijke feiten er eveneens voor opteren om de bemiddeling onmiddellijk over te laten aan een andere chef.

Een aantal conflicten wordt bij de Wê opgelost door tussenkomst van maskers. Afrikaanse maskers zijn onsterfelijke, dus levende, wezens. Een masker bestaat uit een bovennatuurlijke kracht, een mens die als drager van het masker fungeert en die beziel wordt door voormelde kracht, en een specifieke kledij samengesteld uit een (houten) gelaatsbedekking, stoffen en elementen van plantaardige en dierlijke aard (zie o.a. OBERLÉ, 1985). Bij de *gla*-maskers, die door de Wê als onsterfelijke tussenpersonen tussen Gnonsoa (god) en de mens worden beschouwd, is het gelaat van de drager bedekt met een houten, vaak angst-

aanjagend, masker. Zijn achterhoofd, handen, armen en romp zijn gehuld in stoffen. Een raffia rok reikt, afhankelijk van het type *gla*, tot aan zijn knieën of enkels. Wanneer zijn onderbenen door de raffia onbedekt blijven, worden ze met koorden omwonden. Opnieuw afhankelijk van het type *gla*, wordt de kledij van het masker versierd met statussymbolen, waaronder veren van (roof)vogels en huiden van roofdieren. Elke *gla* beschikt over eigen attributen zoals bijvoorbeeld een zwaard of mes en een stok voor de *gla*-krijger, die eveneens als rechter optreedt.

De interventie van maskers is doorgaans beperkt tot de zwaarste misdrijven, zoals bijvoorbeeld hekserij,³ of tot conflicten waarvoor geen oplossing is gevonden via bemiddeling door de chefs. Zij kunnen eveneens tussenkomen bij gewelddadige conflictoplossingen. In dit laatste geval kunnen de maskers, omwille van hun mystieke krachten, de vechtende partijen “dwingen” om hun strijd te staken en een geweldloze conflictoplossing te zoeken. Gewelddadige conflictoplossingen zijn momenteel zeldzaam geworden, zij het dat de Wê nog vaak met (zwaar) geweld dreigen.

3. ENKELE KARAKTERISTIEKEN VAN DE BEMIDDELING BIJ DE NUER EN DE WÊ

Uit het bemiddelingsproces bij de Nuer leidt MERRY (1987, 268) volgende kenmerken af. “*Ten eerste is de bemiddelaar een gerespecteerd en invloedrijk leider met ervaring in het beslechten van geschillen en met een zekere mate van erkend gezag. Ten tweede komt bemiddeling alleen dan voor wanneer partijen door een netwerk van sociale verhoudingen met elkaar verbonden zijn, waardoor een vete tussen de betrokken groepen ontwrichtende en gevaarlijke gevolgen zou hebben. Ten derde lost de bemiddelaar het geschil op door het regelen van de betaling (in goederen) van een schadevergoeding. Ten vierde berust de uitkomst van de bemiddeling op dwang: de directe betrokkenen worden zowel gedwongen om te onderhandelen als om de uitkomst die de ‘leopard-skin chieft’ en de oudsten van hun verwantschapsgroepen voorstellen te accepteren. Sancties worden gevormd door de publieke opinie, de dreiging met vervloeking en het risico van het doden door wraakacties als het geschil niet is op te lossen door middel van schadevergoeding. Ten vijfde is de uitkomst – gemeten naar westerse maatstaven van rechtsgelijkheid – niet rechtvaardig, maar geeft de relatieve sterkte en het aanzien van partijen weer.*” Dit vijfde kenmerk houdt bijvoorbeeld in dat, wanneer de verwanten van het slachtoffer gekend/berucht zijn als betere krijgers dan de verwanten van de dader, deze laatsten onder grotere druk staan om de gevraagde schadevergoeding te betalen. Behoren de beste krijgers tot de verwantschapsgroep van de dader, dan zal het slachtoffer (en zijn familie) desgevallend genoeg moeten nemen met een zeer beperkte schadeloosstelling. Mijn onderzoek bij de Wê bevestigt de vijf voorgaande kenmerken.

Zij kunnen echter worden aangevuld. Ten zesde spelen rituelen en symbolen een rol in het kader van de bemiddeling. De eerste handeling van de chef met het luipaardvel bij de Nuer bestaat uit het doen vloeien van het bloed van de

3. Voor een gedetailleerde beschrijving van het verloop van een heksenproces bij de Wê, zie VAN GUSEGEM, te verschijnen.

dader, terwijl bij de Wê een witte kip symbool staat voor vreedzame bedoelingen. Zowel bij de Nuer als bij de Wê wordt een geslaagde bemiddeling beëindigd met een ritueel waaruit blijkt dat het conflict opgelost is. Ten zevende verloopt tussen de feiten en het begin van de bemiddeling een minimum aan tijd. Het bemiddelingsproces zelf is echter (zeer) tijdsintensief, zeker wanneer de sociale contacten tussen de verwantschapsgroepen van dader en slachtoffer eerder beperkt zijn. Ten achtste speelt de bemiddeling zich niet louter af tussen de bemiddelaar, de dader en het slachtoffer. De bemiddelaar laat zich bijstaan door ouderen of notabelen. Verwanten en bekenden van dader en slachtoffer kunnen helpen zoeken naar een oplossing. Ten negende wordt de omvang van de schadevergoeding niet hoofdzakelijk bepaald door de ernst van de feiten. De onderlinge relatie tussen de bij het conflict betrokken partijen is minstens even belangrijk of primeert zelfs. Ten tiende blijken, hoewel bemiddeling bij de meest uiteenlopende misdrijven wordt toegepast, bepaalde delicten en/of delinquenten buiten haar toepassingsgebied te vallen. De Nuer sluiten bemiddeling uit bij een conflict met een lid van een andere "stam". Hekserij wordt bij de Wê hoofdzakelijk toegepast door en tegen leden van de eigen familie. Deze intrafamiliale conflicten worden opgelost via tussenkomst van een masker, thans desgevallend via een proces voor de officiële justitie, en niet via de gebruikelijke bemiddeling door een chef, zij het dat verschillende chefs aanwezig zijn bij deze heksenprocessen.

4. EEN BONDIGE VERGELIJKING TUSSEN DE DADER-SLACHTOFFERBEMIDDELING IN HET WESTEN EN DE BEMIDDELING BIJ DE NUER EN DE WÊ

Tussen de bemiddeling bij de Nuer en de Wê enerzijds en de dader-slachtofferbemiddeling in de Westerse wereld blijken, naast een aantal duidelijke overeenkomsten, zoals bijvoorbeeld het zoeken naar een vreedzame conflictoplossing, de aandacht voor het slachtoffer en de afhandeling van het misdrijf via betaling van een schadevergoeding door de dader, dus ook belangrijke verschillen te bestaan. Enkele verschilpunten (zie ook MERRY, 1987, 275-285) zullen hierna worden aangehaald.

In het Westen wordt dader-slachtofferbemiddeling hoofdzakelijk gereserveerd voor minder ernstige misdrijven, niettegenstaande de uitwerking van initiatieven tot bemiddeling tussen gedetineerde daders en slachtoffers (of hun nabestaanden) van zware misdaden. Bij de Nuer en de Wê is daarentegen de afhandeling van een aantal opzettelijke levensdelicten mogelijk via bemiddeling.

In beide zogenaamd traditionele samenlevingen vindt bemiddeling slechts plaats bij conflicten tussen personen verbonden door sociale contacten. De onderlinge relaties tussen de bij het misdrijf betrokken partijen spelen eveneens een doorslaggevende rol bij de bepaling van de omvang van de schadevergoeding. In het Westen vindt een bemiddeling in strafzaken vaak tussen vreemden plaats en hangt het bedrag van de schadevergoeding hoofdzakelijk af van de door het misdrijf veroorzaakte schade.

De Nuer en de Wê geven zo spoedig mogelijk na de feiten te kennen dat zij opteren voor een regeling via bemiddeling, daar waar in de Westerse strafrechtbedeling een zekere tijd verloopt tussen de feiten en het initiatief tot bemidde-

ling. Eens de bemiddeling effectief plaatsgrijpt, mag zij bij de zogenaamd traditionele samenlevingen veel meer tijd in beslag nemen dan in het Westen doorgaans het geval is. De bemiddeling bij de Nuer en de Wê blijkt immers een zeer complex proces te zijn dat niet enkel plaatsvindt tussen een bemiddelaar, een dader en een slachtoffer. Vaak werken verschillende bemiddelaars samen en steeds worden de verwanten en bekenden van dader en slachtoffer bij de conflictoplossing betrokken. Family group conferences en sentencing circles die in een aantal Westerse staten reeds in gebruik zijn, benaderen meer deze Afrikaanse bemiddelingsprocessen dan de dader-slachtofferbemiddeling die beperkt wordt tot een driehoeksverhouding tussen bemiddelaar, dader en slachtoffer.

In het Westen wordt de deelname aan een bemiddeling meestal voorgesteld als een vrije keuze van dader en slachtoffer, zij het dat de dreiging van een strafrechtelijke afhandeling van de zaak op de achtergrond steeds manifest aanwezig is. In beide zogenaamd traditionele samenlevingen kunnen dader en slachtoffer door verwanten en bekenden onder druk worden gezet om te opteren voor bemiddeling. Tijdens het bemiddelingsproces worden eveneens dwangmiddelen gehanteerd, zoals bijvoorbeeld de dreiging met een wraakactie, een sacrale sanctie of een klacht bij de rijkswacht waarvan aangenomen wordt dat zij zal leiden tot een gevangenisstraf,⁴ ten opzichte van diegenen die onvoldoende lijken mee te werken aan het zoeken naar en vinden van een vreedzame oplossing voor het conflict. Rekening houdende met het respect dat zij genieten, gaat deze dwang dus eventueel uit van de bemiddelaars zelf. Westerse bemiddelaars worden daarentegen geacht de bij de bemiddeling betrokken partijen niet onder druk te zetten teneinde een overeenkomst te bereiken.

Een geslaagde bemiddeling bij de Nuer en de Wê eindigt met rituelen waaruit blijkt dat het conflict is opgelost en dat de verwantschapsgroepen van dader en slachtoffer in de toekomst vreedzaam verder zullen kunnen samenleven. Dergelijke rituelen zijn bij Westerse dader-slachtofferbemiddeling niet voorzien.

Conclusie

Uit voorgaande bespreking van de autochtone strafrechtssystemen van de Nuer en de Wê blijkt dat zij kunnen gerangschikt worden onder *restorative justice* wat hun niet-gewelddadige conflictoplossingen betreft. Daarin bekleedt de bemiddeling een belangrijke plaats. In beide systemen krijgt het slachtoffer (en zijn familie) een sleutelrol toebedeeld, terwijl er tegelijkertijd naar gestreefd wordt om de uitsluiting van de dader uit de gemeenschap te vermijden.

Nadat de bemiddelingen bij de Nuer en de Wê kort werden beschreven, zijn hieruit een aantal kenmerken afgeleid. Deze kunnen als volgt worden samengevat: niet om het even wie kan als bemiddelaar optreden, bemiddeling komt slechts voor wanneer partijen door sociale relaties met elkaar verbonden zijn, de oplossing van het conflict bestaat doorgaans uit het betalen van een schadever-

4. Ten opzichte van het slachtoffer (en zijn familie) betekent de dreiging om een beroep te doen op het officiële strafrechtssysteem eveneens een dwangmiddel. Mocht de dader overlijden terwijl hij zijn gevangenisstraf uitzit, zou het slachtoffer (en zijn familie) hiervoor immers verantwoordelijk worden geacht.

goeding, vormen van dwang worden aangewend voor en tijdens de bemiddeling, de respectievelijke sterkte en sociale positie van dader en slachtoffer beïnvloeden het resultaat van de bemiddeling, rituelen en symbolen zijn belangrijk, de bemiddeling vangt aan snel na de feiten maar kan veel tijd vergen, de tussenkomst van derden wordt aanvaard of zelfs gestimuleerd, de omvang van de schadevergoeding wordt niet hoofdzakelijk bepaald door de ernst van de feiten en tenslotte niet alle misdrijven en delinquenten komen, specifiek voor elke samenleving, voor bemiddeling in aanmerking.

Uit de vergelijking tussen de bemiddeling bij de Nuer en de Wê enerzijds en de dader-slachtofferbemiddeling in het Westen anderzijds, blijkt dat er naast een aantal overeenkomsten ook belangrijke verschilpunten bestaan. Verschillen kunnen worden vastgesteld op het vlak van de misdrijven die aanleiding kunnen geven tot bemiddeling, de personen tussen wie een conflictoplossing via bemiddeling mogelijk wordt geacht, de criteria voor de bepaling van de schadevergoeding, het tijdstip waarop de intentie tot bemiddeling kenbaar wordt gemaakt, de duur van de bemiddeling, de personen die betrokken worden in het bemiddelingsproces, het gebruik van dwang of drukkingsmiddelen en rituelen.

Dergelijke bevindingen gebaseerd op etnocriminologisch onderzoek nodigen mijns inziens criminologen uit tot verdere reflectie over bemiddeling en *restorative justice*. Zij kunnen eveneens aanzetten tot kritische evaluatie van bestaande al dan niet herstelrechtelijke praktijken.

Bibliografie

BRILLON, Y., *Ethnocriminologie de l'Afrique noire*, Montreal, Les Presses de l'Université de Montréal, 1980.

CARTRY, M., "La dette sacrificielle du meurtrier dans les sociétés des bassins des Volta, d'après quelques récits d'administrateurs-ethnologues", 251-304, in CARTRY, M. en DETIENNE, M. (eds.), *Destins de meurtriers*, Ecole Pratique des Hautes Etudes avec le concours du Centre National de la Recherche Scientifique, Systèmes de Pensée en Afrique noire, cahier 14, 1996.

DAVID, R., *Les grands systèmes de droit contemporains (Droit comparé)*, s.l., Jurisprudence Générale Dalloz, 1964, herdruk, 1971.

EVANS-PRITCHARD, E.E., *The Nuer*, Londen, Oxford University Press, 1940.

EVANS-PRITCHARD, E.E., *Kinship and Marriage among the Nuer*, Londen, Oxford University Press, 1951.

EVANS-PRITCHARD, E.E., *Nuer Religion*, Londen, Oxford University Press, 1956.

FORTES, M. en EVANS-PRITCHARD, E.E. (eds.), *African Political Systems*, Londen, Oxford University Press, 1940, herdruk 1963.

GORLE, F., BOURGEOIS, G., BOCKEN, H. en REYNTJENS, F., *Rechtsvergelijking*, Brussel, Story-Scientia, 1991.

GILLISSEN, J. en VANDERLINDEN, J., "L'organisation judiciaire en Afrique noire. Essai de synthèse", in GILLISSEN, J. (ed.), *Etudes sur l'organisation judiciaire en Afrique noire*, Brussel, Editions de l'Institut de Sociologie de l'ULB, 1969.

GIRARD, J., *Dynamique de la société ouobé*, Dakar, IFAN, 1967.

GRIFFITHS, J., "What is legal pluralism?", *Journal of Legal Pluralism*, 1986, 1-55, gedeeltelijk opgenomen als noot in VAKGROEP RECHTSFILOSOFIE EN RECHTSSOCIOLOGIE RIJKSUNIVERSITEIT GRONINGEN, *Een kennismaking met de rechtssociologie en de rechtsantropologie*, Nijmegen, Ars Aequi Libri, 1987, 203-218.

MERRY, S.E., "The social organization of mediation in non-industrial societies: implications for informal community justice in America", 17-45, in ABEL, R., *The Politics of Informal Justice*, New York, Academic Press, 1982, vertaling in het Nederlands door VAKGROEP RECHTSFILOSOFIE EN RECHTSSOCIOLOGIE RIJKSUNIVERSITEIT GRONINGEN, *Een kennismaking met de rechtssociologie en de rechtsantropologie*, Nijmegen, Ars Aequi Libri, 1987, 263-300.

OBERLE, P. (ed.), *Masques vivants de Côte d'Ivoire*, Colmar, S.A.E.P., 1985.

REYNTJENS, F., *Legal and Institutional Aspects of Development*, College voor de Ontwikkelingslanden, Antwerpen, Cursusdienst RUCA, 1994-1995.

ROULAND, N., *Anthropologie juridique*, Parijs, Presses Universitaires de France, 1988.

SCHWARTZ, A., *La mise en place des populations guéré et wobé: essai d'interprétation historique des données de la tradition orale*, s.l., document de travail, 1968.

SCHWARTZ, A., *Tradition et changements dans la société guéré*, Parijs, ORSTOM, 1971.

VANDENHOUTE, P.J.L., *Classification stylistique du masque dan et guéré de la Côte d'Ivoire Occidentale (A.O.F.)*, Leiden, E.J. Brill, 1948.

VAN GIJSEGEM, V., "L'intervention des masques en matière de justice en Côte d'Ivoire: un cas de sorcellerie chez les Wê", in BOUTTIAUX, A.-M. (ed.), *L'autre visage*, Koninklijk Museum voor Midden-Afrika, Tervuren, te verschijnen.

VIARD, R., *Les Guérés. Peuple de la forêt. Etude d'une société primitive*, Parijs, Société d'Editions Géographiques, Maritimes et Coloniales, 1934.